
Az 1901-es gyári törvény, az 1881-es indiai gyári törvény, valamint a gyermekmunka törvényi szabályozása a bányászatban a 19. századi Nagy-Britanniában

ABSTRACT

The study aims to show the major contact points of the regularization of child labor in different sectors of the industry in the United Kingdom in the 19. century. It focuses on the provisions relevant for regulating the minimum age and labor time in the manufacturing and mining industry. The introduction gives a brief draft about the process of the industrial revolution, the structure of the society in that era and the general state of the labor law at the time. In my study I provide a short outlook on the Factory Act of 1901 that was in effect in the beginning of the 20th century and also the pertinent regulations in India. Next I am scrutinizing the mining industry. As a summary for the essay I provide a comparative analysis of the issues that were discussed in the study. In that analysis I conclude – among other things – that in Great Britain the relevant laws were present both in the manufacturing and in the mining industry. I also point it out that these regulations were essentially born in order to confine the child labor. In the factories these protected first the apprentices, and later on all children and young persons working in the industry, while in the mining industry these rules were applied to all children. As for factories the difference of regularization was perceptible in the case of textile and non-textile factories, while in the mining industry this could be seen in case of coal and ore mines. The differentiation of rules is also detectable in case of factories and workshops and in coalmines where different rules were applied to workers who worked above or under the ground. As for the manufacturing industry I find that the Factory Act of 1901 did not bring significant changes compared to the Factory Act of 1878. However the regulations that were applicable in India at the time were much more unfavorable in terms of working time compared to the ones in Great Britain.

Keywords: age ■ working time ■ factory legislation ■ mining industry ■ India

I. BEVEZETÉS

Napjainkban a jogi háttér mellett is világszerte megfigyelhető a gyermekmunkások alkalmazása. Ez Indiában fokozottan jelentkezik, azonban a világ más térségeiben is megfigyelhető. Témaválasztásomat a gyermekmunkára vonatkozó szabályozás napjainkban kevésbé publikált egyik forrásvidékének – az 1901-es angliai gyári törvény és a bányatörvények rendelkezéseinek – feltárása indokolta. A tanulmány rövid kitekintést nyújt emellett az 1881-es indiai gyári törvényre is.

Az Egyesült Királyságnak az ipari forradalomban betöltött vezető szerepe több tényező együttes következményeként alakult ki. Bár a 18. század második felétől egész Európában (így Franciaországban és Hollandiában is) növekedett az ipari termelés volumene – többek között a népességszám és életszínvonal emelkedésének, az új városok, utak és csatornák építésének következtében is –, de a ténylegesen kiemelkedő fejlődés Angliában következett be, egyrészt a gyarmatokért folytatott harcban elfoglalt vezető helyének (ebben a korszakban Nagy-Britannia lett a földrajzi felfedezések egyik legnagyobb nyertese, aminek következtében kiépülhetett világbirodalmi rendszere^[1]), másrészt a kontinensen uralkodó háborús állapotoknak (1789-es francia forradalom és a napóleoni háborúk) köszönhetően.^[2]

A gyárak és a gyáripár előretörése lényegében négy találmány megjelenésén alapult. James Hargreaves többsörös fonógépe, Richard Arkwright vízzel működtetett fonógépe, Samuel Crompton fonógépe – mely a korábbi két technológiát ötvözte – és Cartwright szövőgépe által lehetővé tett gyártási folyamatok fokozatosan váltották fel a régi módszereket.^[3] Ezen találmányok ugyanakkor önmagukban nem forradalmasították volna teljes mértékben a gazdasági-technikai fejlődést, de James Watt 1769-ben szabadalmaztatott gőzgépe és annak egy gyapjúüzemben való alkalmazása 1785-ben – mely évben Arkwright szabadalma lejárt – már végleg megnyitotta az utat a gyáripár előretörése előtt.^[4]

A gőzgép megjelenésével megnőtt a vasérc és a kőszén iránti kereslet. Nagy-Britannia mindkét nyersanyag terén jelentős készletekkel rendelkezett, melyek szállítását először a csatornák, majd a vasút biztosították. A vasút építése nagy hatással volt a vas- és gépiparra, annak fejlődésére is.^[5]

A gyorsan terjeszkedő ipar sok dolgozót igényelt, a munkabér emelkedett, és ennek hatására a mezőgazdasági vidékekről a munkások tömegesen vándoroltak a városokba.^[6] A gépesítés sokszor a szakképzett munkaerő feleslegessé válásához vezetett, valamint radikálisan megváltoztatta a munkavállalói

[1] Földi (szerk.), 2016, 127.

[2] Dietz, 1927, 23-24.

[3] Gibbins, 1920, 159-160.

[4] Toynbee, 1956, 63.

[5] Vadász (szerk.), 1998, 137-138.

[6] Engels, 1971, 235.

összetételt is: a munkahelyeken nagyszámú női és gyermekmunkaerő jelent meg.^[7] Az ipari termelés uralkodó formájává tehát a nagyüzem vált, és ez létrehozta a társadalomban az ipari munkásosztályt, ezt az eddigiektől élesen különböző érdekeket kifejező csoportot.^[8]

A fentiekkel párhuzamoson létrejött még egy társadalmi osztály, a nagyiparosok osztálya is.^[9] A gyárosok döntő többsége a kispolgárságból származott, ennek következtében a nagy vagyonnal rendelkezők is csak a század végén integrálódhattak a legfelső társadalmi osztályba.^[10]

Az ipari forradalom nem egy egyszeri esemény volt, hanem egy folyamat, melynek kezdetén a régi és az új mechanizmusok keveredtek egymással. A 19. században évről évre egyre több embert foglalkoztattak a gyárak és üzemek, 1833-tól egyre növekedett az állami felügyelet és szabályozás hatása, melyet a megmaradt régi típusú műhelyek munkavállalói – kezdetben – joggal irigyeltek.^[11]

A fentebb már említett állami beavatkozás a korszakra általánosan jellemző szerződéses liberalizmus egyes következményeinek visszaszorítása érdekében történt. A munkaadó és a munkavállaló közötti munkajogviszony kezdetben teljesen magánjogi formában jött létre, a szerződéses szabadság elve érvényesült a munkafeltételek és a munkabérek tekintetében is.^[12] A munkaszerződést a felek akarat-autonómiáján alapuló megegyezésnek tartották.^[13] A munkaerő-igény egyetlen szabályozója a megállapodás korlátlansága lett, a szerződéses akarat szabad realizálására csak a munkáltatónak volt meg a tényleges lehetősége, így a munkaszerződés lényegében a szerződéses liberalizmus ellen hatott.^[14] Az előzőekben írtak következtében olyan nyomorúságos viszonyok jöttek létre a munkavállalók között, melyek már a közjót is veszélyeztették, ennek következtében hoztak munkásvédelmi törvényeket először Nagy-Britanniában, majd szinte egész Európában.^[15]

Ezen törvények megszületése előtt – és gyakran még hatályba lépésük után is – a gyárakban és üzemekben a gyermekeket egész éjjel és nappal is váltásokban dolgoztatták, a parlamenti jelentésekből pedig kiderül, hogy volt olyan gyermek, akit akár naponta tízszer is megverték. De a 18. életévüket betöltött férfiak és nők helyzete sem volt jobb, gyakran a fizikai teljesítőképességük határáig alkalmazták őket, gyakoriak voltak a járványok és a testi torzulások, fejlődési rendellenességek.^[16] Sokan voltak azok

[7] Ferencz (szerk.), 2019, 19-20.

[8] Tóth, 2008, 152.

[9] Crouzet, 1981, 245.

[10] Crouzet, 1981, 251.

[11] Trevelyan, 1926, 605.

[12] Horváth – Révész (szerk.), 1994, 238.

[13] Szigeti, 2011, 137.

[14] Kiss, 2000, 44.

[15] Ruszoly, 2006, 372.

[16] Beard, 1919, 60.

is – például a lesüllyedt kézműiparosok –, akik nyomorogtak és éheztek, akik az első sztrájkok és mozgalmak során a szó szoros értelmében kenyérért harcoltak.^[17]

II. A GYERMEKMUNKA A GYÁRAKBAN, A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Ha a korszakban uralkodó viszonyokat tekintjük, akkor fontos kiemelni, hogy a gyermekmunkások helyzete egészen a 18. század második feléig nem kapott nagyobb figyelmet. Az ipari forradalom kezdeti éveiben megnőtt az igény az olcsó munkaerő – így a gyermekek alkalmazása – iránt. Ezek a gyermekek naponta átlagosan 12-14 órát dolgoztak – de előfordult, hogy akár 18 órát is. Magas volt a halálzási arány, és azok, akik túléltek az egészségtelen munkakörülményeket, a felnőttkor elérésével gyakran képtelenek voltak tovább dolgozni.^[18]

Egy korábbi cikkemben már elemzésre került a gyári gyermekmunkások helyzete 1878-ig.^[19] Ebben a tanulmányomban egy rövid kitekintést szeretnék bemutatni a 20. század elején hatályban lévő 1901-es gyári törvényről, valamint az indiai szabályokról. Ezután a bányaipart vonom részletesebb elemzés alá. Az 1901-es, a gyárákról és műhelyekről szóló törvény a nők és a fiatal személyek textilgyári alkalmazása vonatkozásában a következőket írta elő:

A foglalkoztatás időtartamának, kivéve szombaton, reggel 6 óraker kellett kezdődnie, és este 6 óraker kellett véget érnie. Amennyiben a munka reggel 7 óraker kezdődött, akkor este 7 óraker kellett befejezni azt.^[20] A szombati munkaidő reggel 6 vagy 7 óraker kezdődött.^[21] Ahol a foglalkoztatás tartama 6 óraker kezdődött, és az étkezési szünet tartama nem kevesebb mint 1 óra volt, ott 12 óraker, ahol pedig a munkálatok megszakítására kevesebb mint 1 óra állt rendelkezésre, ott 11 óra 30 percker fejeződtek be a gyártási folyamatok.^[22] Ahol 7 óraker indult a munkások alkalmazása, ott 12 óra 30 percker ért véget a munka.^[23] Az étkezési szünetek időtartama nem lehetett kevesebb mint 2 óra.^[24]

A gyermekeket reggeli, illetve délutáni vagy napi váltásokban kellett alkalmazni a textilgyárakban. A gyermekeknek a reggeli váltásokban úgy kellett elkezdeniük a munkát, mintha fiatal személyek lennének, és általában délután 1 óraker hagyták abba a munkavégzést. Amennyiben délutáni műszak volt előírva, az általában 1 óraker kezdődött, és akkor végződött, amikor a fiatal szemé-

[17] Ránki, 1982, 561.

[18] Alden, 1908, 3-4.

[19] Szabó, 2018, 80-95.

[20] 1 Edward 7. c. 22. 24. (1).

[21] 1 Edward 7. c. 22. 24. (2).

[22] 1 Edward 7. c. 22. 24. (3).

[23] 1 Edward 7. c. 22. 24. (4).

[24] 1 Edward 7. c. 22. 24. (5).

lyek munkaideje. Szombati alkalmazásuk megegyezett a fiatal személyekével. Ezek az időpontok az étkezési szünetektől függően változhattak.^[25]

A fiatal személyek és a nők textilgyárakon kívüli és műhelyekben történő alkalmazására hasonló szabályok vonatkoztak, de például reggel 8 és este 8 óra közötti munkavégzés is előírható volt számukra, valamint szombaton is tovább kellett dolgozniuk.^[26] A gyermekeknél is hasonló eltérések mutatkoztak.^[27]

A gyári törvények azonban nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a gyarmatokon is megjelentek. A korona ékkövének számító Indiában, 1876-ban létrehozták az Indiai Császárságot, Viktória királynőt pedig császárrá koronázták. A britek a belpolitikába való jelentősebb beavatkozásokat kerülték, a hivatalnokokat alapos képzésben részesítették, és szigorú vizsgáknak vetették alá.^[28]

Az 1881-es indiai gyári törvény olyan gyárra terjedt ki, melyek a norma-szövegben felsorolt folyamatok végzéséhez gőzt, vizet vagy más mechanikai energiát használtak fel, és nem kevesebb mint 100 embert foglalkoztattak. A gyermeket 12 éven aluliként határozták meg.^[29]

A 7 éven aluli gyermekeket tilos volt foglalkoztatni, egyetlen gyermek sem dolgozhatott többet napi 9 óránál.^[30] Az étkezési szüneteknek és a pihenésre biztosított időnek el kellett érnie naponta legalább az 1 órát, ezek tényleges beosztását a helyi kormányzat határozta meg. Ezeket az időtartamokat angolul és a tartomány nyelvén is ki kellett függeszteni.^[31] Havonta nem kevesebb mint 4 napi szabadidőt kellett biztosítani.^[32] A gyermekeket nem szabadott bizonyos veszélyes műveletek elvégzésére utasítani.^[33]

III. BÁNYÁSZAT

Nagy-Britanniában a gyár a munkásokat elszólitotta otthonukból, és mivel a gépek működtetéséhez szénre volt szükség, ezért az új városok a szénbányák közelében alakultak ki.^[34] Hamar világossá vált – többek között a különböző vizsgálóbizottságok munkája nyomán –, hogy a gyermekmunka nem korlátozódik csupán a gyáriparra, hanem szinte minden területen jelen van, így többek között a bányákban is, ahol a nők és a gyermekkorúak különösen szörnyűsé-

[25] 1 Edward 7. c. 22. 25.(1)-(4).

[26] 1 Edward 7. c. 22. 26.

[27] 1 Edward 7. c. 22. 27.

[28] Kajtár – Herger, 2013, 186.

[29] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 1.

[30] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 6.

[31] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 7.

[32] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 8.

[33] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 10.

[34] Barker, 1931, 56.

ges munkakörülmények között dolgoztak,^[35] így például négykézláb másztak a szűk járatokban, és a rájuk erősített kötelekkel húzták maguk után a csilléket.^[36]

Persze nemcsak a szénbányák vonatkozásában beszélhetünk ilyen állapotokról, erre példaként említhetjük a Cyfarthfa szén- és vasércbányák művezetőjének a tanúságtételét: „úgy emlékszem, hogy a Cyfarthfa bányákban a föld alatt dolgozó gyermekek és fiatal személyek száma körülbelül 400 fő lehet, ebből körülbelül 50 nőnemű. A legkisebbek a szellőzést biztosító ajtóknál dolgoznak, már nagyon korai életkorban leviszik őket a föld alá, ami hátráltatja őket a növényes és roncsolja a testfelépítésüket, valamint a teljes közömbösség állapotában tartja őket. A nők töltik meg a csilléket szénnel vagy vasércel és húzzák őket: ez nagy erőt igényel. [...]”^[37]

Az előzőekben leírtak alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1842-es bányatörvény már szabályozta a gyermekmunkát és a női munkát a bányászatban (*an Act to prohibit the employment of women and girls in mines and collieries, to regulate the employment of boys, and to make other provisions relating to persons working therein*).^[38] E jogszabály alapján 1843. március 1-jétől nem lehetett 10 éven aluli fiúgyermeket alkalmazni,^[39] és egyáltalán nem lehetett őket foglalkoztatni (18 éven aluliakat sem).^[40] Néhány kivételtől eltekintve – ide tartoztak például a gőzgépszerelők vagy az olyan gépészek, akiknek a munkájára mind a föld felett, mind a föld alatt szükség volt – 10 éven aluli személyek nem lehettek tanoncok a bányákban.^[41] Kiemelendő, hogy az előzőek nem érintették az olyan munkákat, melyeket a föld felszíne felett végeztek.^[42]

Az 1860-ban elfogadott norma^[43] alapján 1861. július 1-jétől nem lehetett 12 éven aluli fiúgyermeket alkalmazni a bányákban.^[44] A 10. életévükön felüli, de a 12. életévüket még be nem töltött fiúgyermek kivételesen foglalkoztathatóak voltak akkor, ha tudtak írni és olvasni (és erről igazolással rendelkeztek), illetve, ha meghatározott időközönként iskolába jártak.^[45]

1872-ben született meg a szénbányákra és más bányákra vonatkozó törvények egységesítéséről és módosításáról szóló jogszabály (*an act to consolidate and amend the acts relating to the Regulations of coal mines and certain other mines*), melynek hatálya a szén-, a rétegezeten elhelyezkedő vasércet tartalmazó és a samottbányákra terjedt ki.^[46] Lényegi változást nem hozott az életkori

[35] Tickner, 1915, 574.

[36] Creighton, 1887, 129.

[37] Szerző nélkül, 1842, 35.

[38] 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum.

[39] 5 & 6 Victoria c. 99. II.

[40] 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum

[41] 5 & 6 Victoria c. 99. IV.

[42] 5 & 6 Victoria c. 99. VII.

[43] A bányák szabályozásáról és felügyeletéről szóló törvény (*An act for the regulation and inspection of the mines*), 23 & 24 Victoria c. 151.

[44] 23 & 24 Victoria c. 151. I.

[45] 23 & 24 Victoria c. 151. II.

[46] 35 & 36 Victoria c. 76. 3.

szabályokban, kivéve a 10 éven aluliak alkalmazási tilalmának visszahozatalát a 12. életév helyett, és a 12. életévüket még be nem töltötték esetében előírta engedély beszerzését, valamint napi munkaidő-maximumot is meghatározott.^[47]

A legjelentősebb módosítás a föld felett munkát végzők foglalkoztatásával volt kapcsolatos. A személyi hatály a nőkre, gyermekekre és fiatal személyekre terjedt ki, akikre legnagyobbreszt azonos szabályok vonatkoztak, mint a föld felszíne alatt foglalkoztatott társaikra (a nőket a 16 éven aluli fiatal férfiakkal sorolták egy kategóriába).^[48] Érdemes kiemelni néhány definíciót: a gyermek a 13 éven aluliakat, a fiatal személy a 16 éven aluliakat, de a 13. életévüket már betöltötteket, míg a nő a 16 éves és az a feletti nőket jelentette.^[49]

Említést kell még tenni a szintén ebben az évben elfogadott, az érctartalmú bányákra vonatkozó joganyag egységesítéséről és módosításáról szóló törvényről is, melynek hatálya kiterjedt minden olyan bányára, amelyre az ezt megelőzően elemzett jogszabályé nem.^[50] Itt a 12. életév volt a korhatár.^[51]

A munkaidő törvényi szintű, részletes szabályozására először 1872-ben került sor a szénbányákra vonatkozóan: a 10. életévüket betöltött, de a 12. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek esetében a foglalkoztatás időtartama nem haladhatta meg a heti 6 napot, a napi munkaidejük pedig nem haladhatta meg a 6 (3 napnál több munkanap ledolgozásakor), illetve a 10 órát.^[52] A 12. életévüket betöltött, de a 13. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek és a 16 éven aluli fiatal férfiak napi munkaideje a föld alatt nem léphette túl a heti 54 órát és a napi 10 órát.^[53] Nem kevesebb mint 8 óras időtartamnak kellett eltelnie a pénteki munkák befejezése és a szombati munkák megkezdése között (egyéb esetekben 12 óra). A munkaidő tartama vonatkozásában a felszín elhagyását és a felszínre történő visszatérést kellett figyelembe venni.^[54]

A földfelszíni munkát végző nők, gyermekek és fiatal személyek – az életkorral foglalkozó pontban írtakat figyelembe véve – egyike sem volt alkalmazható este 9 óra és reggel 5 óra között, vasárnapokon, valamint szombaton délután 2 óra után. 5 órát meghaladó munkavégzés esetén legalább fél óra étkezési szünetet kellett biztosítani, 8 órát meghaladó esetén pedig legalább 1 és fél órát.^[55]

Amennyiben az ércbányákban vizsgáljuk meg a munkások helyzetét, akkor a következőket mondhatjuk: a 12. életévüket betöltött, de a 13. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek és a 13. életévüket betöltött, de a 16 éven aluli fiatal férfiak napi munkaideje a föld alatt nem haladhatta meg a heti 54 órát és a napi 10 órát. Nem kevesebb mint 8 óras időtartamnak kellett eltelnie a pénteki

[47] 35 & 36 Victoria c. 76. 4-5.

[48] 35 & 36 Victoria c. 76. 12. (1.)-(3.).

[49] 35 & 36 Victoria c. 76. 72.

[50] 35 & 36 Victoria c. 77. 3.

[51] 35 & 36 Victoria c. 77. 4-8.

[52] 35 & 36 Victoria c. 76. 5. (a.)-(c.).

[53] 35 & 36 Victoria c. 76. 6.

[54] 35 & 36 Victoria c. 76. 7. (1.)-(2.).

[55] 35 & 36 Victoria c. 76. 12. (4.)-(5.).

munkák befejezése és a szombati munkák megkezdése között (minden egyéb esetben 12 órának). Akik olyan távolságra laktak a bányától, hogy nem tértek haza a lakóhelyükre, és heti legfeljebb 40 órán át dolgoztak, azoknál nem kevesebb mint 8 órának kellett eltelnie a munka megkezdése és befejezése között. A munkaidő tartama vonatkozásában a felszín elhagyását és a felszínre történő visszatérést kellett figyelembe venni.^[56]

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

Amennyiben a fentiekben írtakat összefoglalóan szeretnénk megvizsgálni, akkor azt mondhatjuk, hogy Nagy-Britanniában mind a gyár-, mind pedig a bányaiiparban megjelentek az ott dolgozókra vonatkozó törvények. Megállapíthatjuk azt is, hogy ezen jogalkotási termékek lényegében azért születtek meg, hogy visszaszorítsák a gyermekmunkát: a gyáriparban először a tanoncokét, majd minden gyermekét (és fiatal személyét), a bányászatban pedig minden gyermekét. Általánosan jellemző rájuk az is, hogy normatív keretek közé terelik a foglalkoztatás alsó korhatárát és – kisebb vagy nagyobb mértékben – a munkaidőt. Míg az üzemeknél a textilt és a textiltől eltérő anyagokat feldolgozó gyárak esetében mutatkozik meg eltérés az egyes rendelkezések között, addig ez a bányászatban a szén- és érc tartalmú bányáknál figyelhető meg; de ilyen különbségtétel tehető például a gyárakban és műhelyekben, illetve a szénbányákban a föld alatt és a föld felett dolgozók munkájának szabályozása között.

A gyáripar vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy az 1901-es gyári törvény nem hozott lényegi változást az 1878-ashoz képest, ugyanakkor sokkal részletesebb és kedvezőbb szabályozást alkalmazott az Indiában 1881-ben hatályban lévő normákhoz képest.

Amennyiben a fentiek alapján egy fejlődési ívet akarunk felvázolni a bányaiiparban, akkor kijelenthetjük, hogy kezdetben a jogalkotó általában nem részletezte, hogy pontosan mely típusú bányákra terjed ki a szabályozás hatálya, az – a megfogalmazásból adódóan, főszabály szerint – mindegyikre vonatkozott, később ez a kitermelt ásványkincsek típusa (például: szén, illetve érc) szerint vált ketté. A legfontosabb intézkedés talán a női munka megtiltása volt a föld alatt végzett tevékenységek esetében. A fiúgyermekes esetében alkalmazott korhatár a század folyamán lényegesen nem emelkedett (a 10.-ről a 12. életévre), ugyanakkor jelentős eredménynek tekinthető a szénbányák tekintetében a földfelszíni munkák bizonyos aspektusainak jogszabályi keretek közé szorítása. A munkaidő törvényi szintű részletes szabályozására először 1872-ben került sor a szénbányákra vonatkozóan.

[56] 35 & 36 Victoria c. 77. 5. (1.)-(2.)

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Alden, Margaret (1908): *Child life and labour*. Headley Brothers, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/childlifeandlab00aldegoog>. Letöltés ideje: 2019. 10. 27.).
- Barker, Vernon Duckworth (1931): *Az angol civilizáció. Múlt és jelen*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Beard, Charles (1919): *The industrial revolution*. George Allen & Unwin Ltd., London. (Elérhető: <https://archive.org/details/cu31924002235673>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Creighton, Louise (1887): *Social history of England*. Rivingtons, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/socialhistoryen00creigoog/page/n5>. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- Crouzet (1981): *A brit nagyiparosok társadalmi eredete az ipari forradalom korszakában*. In: *Történelmi szemle*. 1981/2. szám, 245-251.
- Dietz, Frederick C. (1927): *The industrial revolution*. Henry Holt and Company, New York. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.223819>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Engels, Friedrich (1971): *A munkásosztály helyzete Angliában*. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei 2*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ferencz Jácint (szerk.) (2019): *A munkaügyi kapcsolatok joga Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Földi András (szerk.) (2016): *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Gibbins, H. de B. (1920): *The industrial history of England*. Methuen and Co., London. (Elérhető: <https://archive.org/details/industrialhistor00gibb>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.) (1994): *Általános jogtörténet I*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kajtár István – Herger Csabáné (2013): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Kiss György (2000): *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ránki György (1982): *Az angol ipari forradalom kérdéséhez*. In: *Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye*. 116. évfolyam, 1982/1-6. szám, 539-561.
- Ruzsoly József (2006): *Európa jogtörténete*. Püski Kiadó Kft, Budapest.
- Szabó Péter Zsigmond: *A gyermekmunka szabályozásának főbb csomópontjai a 19. századi Egyesült Királyságban és Magyarországon: a foglalkoztatás alsó korhatára és a munkaidő a gyári és ipari törvények vonatkozásában*. In: Erdős Csaba (szerk.) (2018): *Doktori Műhelytanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 80-95.
- Szerző nélkül (1842): *The condition and treatment of the children employed in the mines and collieries of the United Kingdom*. William Stange, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/conditionandtre00manugoog/page/n6>. Letöltés ideje: 2019. 10. 31.).
- Szigeti Péter (2011): *Jogtani és államtani alaponalok*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Tickner, F. W. (1915): *The social & industrial history of England*. Edward Arnold, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.201890/page/n1>. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- Toynbee, Arnold (1956): *The industrial revolution*. The Beacon Press, Boston. (Elérhető: <https://archive.org/details/industrialrevol00toyngoog>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Tóth Ferenc (2008): *A munkaügyi kapcsolatok rendszere, fejlődése*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.

- Trevelyan, G. M. (1926): *Illustrated history of England*. Longmans, Green and Company, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.gov.ignca.5289>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.)
- Vadász Sándor (szerk.) (1998): *19. századi egyetemes történet 1789-1890*. Korona Kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBELI JOGSZABÁLYOK:

- 5 & 6 Victoria c. 99. In: *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 5 & 6 Victoria, 1842.*, (1842) Her Majesty`s Printers, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/statutesunitedk04britgoog#page/n915/mode/2up>, 835-841. Letöltés ideje: 2019. 10. 31.).
- 23 & 24 Victoria c. 151., In *A Collection of the Public General Statutes passed in the twenty-third & twenty-fourth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1860*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: https://books.google.hu/books?id=yJFKAAAA-MAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 984-996. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 35 & 36 Victoria c. 76. In *The Public General Statutes passed in the thirty-fifth & thirty-sixth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1872: with a list of the local and private acts, tables showing the effect of the years legislation, and a copious index*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/publicgeneralst00britgoog#page/n570/mode/2up>, 482-524. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 35 & 36 Victoria c. 77. In: *The Public General Statutes passed in the thirty-fifth & thirty-sixth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1872: with a list of the local and private acts, tables showing the effect of the years legislation, and a copious index*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/publicgeneralst00britgoog#page/n612/mode/2up>, 525-548. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 1 Edward 7. c. 22. (Elérhető: <https://archive.org/details/b22416365/page/14/mode/2up>. Letöltés ideje: 2021. 03. 20.).
- The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 1., In: Kydd, J. C. (1920): *A History of factory legislation in India*. University of Calcutta. (Elérhető: <https://archive.org/details/historyoffactory00kydduoft/page/148/mode/2up>. Letöltés ideje: 2021. 03. 20.).